

İNSANLIĞIN BİR DÜNÜ

FATİH BAHA AYDIN

✕ @ f / otukennesriyat

YAYIN NU: 2233

EDEBÎ ESERLER: 1132

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-907-7

www.otuken.com.tr

otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Editör: Ayşegül Büşra Paksoy

Kapak Tasarımı: Ömer Faruk Yıldız

Dizgi-Tertip: Mahmut Doğan

Baskı: Çınar Matbaacılık ve Yayın Sanayii Ticaret Ltd Şti

Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad. Ata Han Nu: 34 K: 5

Bağcılar-İstanbul

Tel: (0212) 628 96 00

Sertifika Nu: 45103

İstanbul - 2025

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Fatih Baha Aydın: 1990 yılında İstanbul Üsküdar’da doğdu. Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesinden mezun oldu. Yüksek lisansını İngiltere’de, University of London, Birkbeck College’da yaptı. Marmara Üniversitesi’nden İktisat Tarihi doktorasını aldı. Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü’nde öğretim üyesidir.

İlk romanı *Bihaber*, 2017 yılında Ötüken Neşriyat imzasıyla yayımlandı ve 2018 yılı içerisinde hem Necip Fazıl İlk Eserler Ödülü’ne hem de Attilâ İlhan İlk Roman Vakıf Özel Ödülü’ne layık görüldü. İkinci romanı *Karanlıkta*, 2019 yılında Everest Yayınları’ndan çıktı. *Payitahtta Bir İngiliz Tüccar* adlı araştırması 2023’te Ötüken Neşriyat’ta yayımlandı. TRT 2’de yayınlanan “Edebî Sofralar” programını hazırlayıp sundu. Birçok edebî dergide öykü, deneme ve makaleleri çıkan Fatih Baha Aydın, iyi derecede İngilizce bilmekte; piyano, lavta ve tanbur çalmaktadır.

İÇİNDEKİLER

TÜRKÇE BASKIYA ÖN SÖZ	11
GİRİŞ	19
DAHİ ANLAMINDAKİ -DE	27
NİKÂHTAKİ KERAMET	39
86.400	51
İLKBAHAR KIŞ, SONBAHAR KIŞ	59
VASATLIK MÜLKÜN TEMELİDİR	75
SONSUZ HER GECENİN SABAHİ	91
MAZİ KALBİMDE YARADIR	97
ŞÜPHENİN İFLASI	107
SONUÇ	117

TÜRKÇE BASKIYA ÖN SÖZ

İnsanlık bu sonu beklemiyordu. Günün birinde devirlerinin kapanacağını tahmin ediyorlardı. Ancak yaşam ırmağının nasıl bir yatağı takip ederek, yokluğa döküleceğini kestiremediler. Bundan eminim. Hatta diyebilirim ki, Dünya'ya henüz ilk ayak bastığımda dahi anlamıştım bunu. Gelişigüzel park edilmiş arabalar, gelişigüzel dökülmüş asfalt, gelişigüzel kurulmuş bir medeniyet. İnsanlığa bir helak oluşun ardından baksam da şu gayet açıktı: Bir zamanlar debdebeli bir yaşantının hüküm sürdüğü bu topraklar, sona hazırlık yapmamış bir medeniyetin ayak izleriyle doluydu.

Hatırlıyorum. Uzun yıllar önce, araştırmamın ilk zamanlarında çöplerin sokak köşelerine yığılmasını anlamakta zorlandığımı hatırlıyorum. “Hangi medeniyet bu denli basit ve somut bir meselenin çözümünü geleceğe bırakır?” diye sormuştum kendi kendime. Sonra fark ettim ki çöpler önemli bir çözülmenin simgesiymiş. İnsan meğer, problemlerini istifleleyen bir türmüş. “Bir ara” her şeyi çözeceklerine inanmaları da bundandı. Soluduğumuz havayı “bir ara” temizleriz, içtiğimiz suyu “bir ara” arıtırız, esiri olduğumuz sosyal olguları “bir ara” sorgularız deyip durdular. Ne var ki o “bir ara” hiç gelmedi. Ve insanlık “bir ara” öldü.

İnsanlığın yok oluşu bir tarafıyla oldukça sıradan. Onlar da pek çokları gibi dışarıdan gelecek bir müdahalenin, örneğin bir uzaylı istilasının sonları olacağını düşündüler. Pek çokları bu sanrıya kapılır. Kozmosun azametli büyüklüğüne bakar da bir başka türün onu öldüreceğini düşünür. Hâlbuki uzayın neredeyse tamamı boşluktur. Hiçlikten, hiçliğe karışmaktan, sonsuza çalan mesafelerden korkmazlar da o muhteşem karartının ortasına düşüvermiş gibi duran ve onlara kimi zaman yol gösteren yıldızlardan, ya-

GİRİŞ

“İnsanlık ölmüş”

Duvar yazısı, Bağcılar

İnsanlık uzun bir maceranın sonunda 21. yüzyıla vardı. İstanbul’daki kazılarda saptadığımız pek çok alet, makine ve eşya, doğayla çetin bir mücadelenin neticesinde buraya geldiğini söylüyor. Bu medeniyetin ışıltılı günlerinde her evde süpürge, ampul, katlanır masa, çekecek, buzdolabı gibi yüksek teknolojiyle üretilmiş eşyalara rastlanabilirdi. Ancak bu materyallerin karşıladığı ihtiyaçların tarihte nasıl giderildiğine dair bilgimiz yok. Söz gelimi evlerde kombi olduğunu bilmemize rağmen, insanın ateşi nasıl, ne zaman, niçin bulduğu sorularına cevap veremiyoruz. Hasılı, kalıntılar bize insanın zaman içerisindeki değişimini göstermiyor.

İnsanlıktan geriye kalan tek kent, İstanbul. Dünya’nın yüz ölçümü göz önüne alındığında hiç şüphesiz başka yerleşimler de olduğunu söyleyebiliriz. İstanbul’daki kazılarda Edirne, Ankara gibi şehirlerden de bahsedildiğini gördük. Fakat başka yerleşimler bulma çabamız sonuçsuz kaldı. İstanbul, mevcut bilgimiz ışığında, insanlıktan geriye kalan tek şehirdir. İnsanoğluna dair toplumsal, ekonomik, kültürel bütün çıkarımlarımız burayla sınırlıdır. Ancak görünüşe bakılırsa, yüzyılın sonlarına geldiğinde bu kentte yaşayanların sayısı milyonları bulmuştu. Bu da oldukça güçlü bir örnekleme karşı karşıya olduğumuzu göstermekte. Araştırmalarımız neticesinde kurduğumuz anlatının bu bakımdan (sayısal olarak) güvenilir olduğu söylenebilir. İstanbul, insanlığı temsil etmektedir.

Çalışmamızda, insan kültürünü anlamaya yarayan her neviden eşya kullanılmıştır. İstanbul’un büyük felaketinin

DAHİ ANLAMINDAKİ -DE

“Belki sihirbaz değildik ama bizde çok şeyimizi kaybettik.”

Duvar yazısı, Fatih

İnsan medeniyetinin temelinde sayı ve yazı vardır. Diğer uygarlıklarda, kentin dokusunu yapılar ve doğaya bırakılmış boşluklar oluşturur. Ancak İstanbul’da belirleyici olan alfabedir. Baktığınız hemen her yerde yazıya rastlamak mümkündür. Bir elektrik direğinin üstünde, dükkân vitrininde, ağaçta, yerde, duvarda, arabanın arkasında, kalemde, hatta ve hatta yazıyı silmek için kullanılan silginin üstünde dahi yazıya denk gelinebilir.

Yazıya bel bağlayan tek kavim insan değil. Kendi kurdukları bürokratik yapılara bağımlı bütün toplumlar ağırlıklı olarak yazıyla iletişim kurar. Kozmostaki yaygın örnek şudur: Genişlemeci idealler onlara bürokrasiyi icat ettirir. Elleriyle can verdikleri bu organizma evrim geçirerek, serpilerek, kendi gibi yapıları yiyerek büyür, bir zaman sonra müesses nizamın kendisi olur yahut böyle kabul edilir. Canlıların hayat verdiği bu cansız kurumlar derdini -hâliyle- yazıyla anlatır. Sonrasında bu alışkanlık bürokrasiden hayata taşar. Artık yazı, canlılar arasında da önemli bir iletişim aracıdır. Dünya’nın macerası da buna benzer olsa gerek. Ancak insan bu anlatının ötesinde bir pratik geliştirmiştir. Hatta buna bir bağımlılık dahi denebilir. Çünkü o sürekli yazar; yazmadan duramaz. Âdeta yazıyla var olur.

Dünya’da yazı sadece kişisel fikirleri ifade etmek, tarihe iz düşmek, haber göndermek, emir vermek, rica etmek, küfretmek için yazılmaz. Yazı her şeydir. Öyle ki, yazmak için manalı bir bağlama dahi ihtiyaç yoktur. İnsanlar

NİKÂHTAKİ KERAMET

“Seni gidi topal bu gecede burda kal.”

Duvar Yazısı, Bağcılar

İnsanın sık kullandığı özdeyişlerden birinin “Nikâhta keramet vardır.” olması şaşırtıcı değil. Zira insan evliliği, evrendeki muadillerine kıyasla gerçekten de doğa üstü bir tabiata sahiptir. Evlilik bağlamı dışında hiçbir manası olmayan pek çok kelime ve pratik işin içine girer, lügat değişir. Evliliğin ne kadar önemli bir kurum olduğunu anlamamız için insan anatomisine bakmamız yeterlidir. Bilindiği üzere, insan elinde farklı isimlere sahip beş adet parmak vardır. Baştan dördüncü parmağa “yüzük parmağı” denir. Çünkü çiftlerin evli olduklarını gösteren ve adına yüzük denen metal daire bu parmağa takılır. Ancak ilginç olan, yeni doğmuş bebeğin dördüncü parmağı da yüzük parmağıdır. Boşanmış ya da dul kalmış bir kişinin de öyle. İnsanın kendi eliyle inşa ettiği bir kurumdan hareketle bir uzvuna isim vermesi ilgi çekici.

İstisnaları olmakla birlikte, kâinattaki tüm türlerde tek eşlilik esastır. Bunun sebebi istatistiktir. Kâinatta iki cinsiyet vardır: erkek ve dişi. Sayıları milyonları bulan topluluklarda, doğanların neredeyse yarısının erkek, yarısının dişi olması tabiidir. Erkek ve dişinin sayılarının eşite yakın olduğu durumlarda tek eşlilik de kaçınılmazdır. Matematik yanılmaz.¹ Ancak insan istisnadır.

¹ İnsanlığın sayılarla ilişkisi de karmaşıktır. Bu konuya ileride değineceğiz ancak birkaç örnek verelim. “Bir gece ansızın 82 Kerkük, 83 Musul” (Üsküdar) yazısında olduğu gibi sayılar kimi zaman görecektir, tek gecede değişebilir. Yahut “3. Geleneksel Şiir Şenliği” içinde

“Kafamda deli sorular...”

Duvar yazısı, Beşiktaş

Bir gün 24 saattir. Saat 60 dakikadan meydana gelir. O da 60 saniyeden. Saniyeden daha küçük bir birime rastlamadık ama onun da 60 veya 12'ye bölünüyor olması muhtemel. İnsana göre zaman 12 ve katlarına bölünerek ufalanır. Hatta Türkçede 12 anlamına gelen “düzine” diye bir kelime bile vardır. Bu durumda gün; 2 düzine saatten, 120 düzine dakikadan, 7200 düzine saniyeden ibarettir.

İlerleyen bölümlerde de görüleceği üzere insan bölerek idrak eden bir canlı. Kendisine verilen günü tek kabul edersek, bu zaman dilimi yani 1, yutulamayacak kadar büyüktür. Dolayısıyla bunu parçalayarak öğretmeye çalışır. İşte saat de bu işe yarar.

İnsan henüz tek hücreli bir canlıyken saat yoktu. İnsanın önce kolları ve bacakları meydana geldi, sonra yürümeye ve yontmaya başladı. Muhtemelen bir ara günden hızlı hareket etmeye başladı ve saate ihtiyacı oldu. Ancak insan, eşyayla ilişkisinin tek yönlü olduğuna inanan bir canlıdır. Zamanı takip için bulduğu aracın onu dönüştüreceğini hesaba katamadı.

Eylem olmaksızın zamanın bilinemeyeceği evrensel bir gerçektir.¹ Saat ve harita gibi eşyalar esasında insanın zaman ve mekânda nerede olduğunu gösteren araçlardır. Zamanda seyahat eden zihindir; saatse konumu belli eder. Ancak evinin duvarındaki veya kolundaki saate bakan in-

¹ İnsanlık bazen “evrensel” kelimesini çok daha dar anlamda kullanılır. Biz evrensel derken, bütün evrende geçerli olanı kast ediyoruz.

İLKBAHAR KIŞ, SONBAHAR KIŞ

“Ölüm var.”

Duvar yazısı, Bağcılar

İnsan nasıl bir Tanrı’ya inanır? Kitabımızın ilk bölümünde insanın şekilci bir canlı olduğu kanaatine varmıştık. Bunu akılda tutmakta fayda var. Çünkü algının sınırlarının bit-tiği yerde dahi bu şekilcilikten kurtulamamış gözüküyor, insan. Her şeyi kendinden hareketle anlamlandırma çaba-sının çok uç bir örneği diyebiliriz buna. O hâlde bir kez daha soralım: İnsan nasıl bir Tanrı’ya inanır?

İlk etapta, bu Yaratıcı’nın tek ve benzersiz olduğu ve bir ismi bulunduğu¹ söylenebilir. Hitap şekillerinden bunu anlamak mümkün. Dinî yapıların da tek tip olması bunun bir diğer ispatı. Yaşamı, ölümü, varlığı ve yokluğu yara-tan tek bir Tanrı’ya inanır insanlar. Cami denen yapılar bu Tanrı’nın indirdiği dinin ibadethaneleridir. Formel ritüel-lerin icra edildiği bu yapılar İstanbul’da oldukça yaygındır. İbadethane bahsini tekrar açacağız; Tanrı’ya dönelim.

Bize kalan kalıntılarda Tanrı’ya pek çok şekilde hitap edildiğini gözlemledik. İsyan edilen², bir şey istenen³, af

¹ Allah. Zaman zaman Rab, Ya Rab veya Ya Rabbi. Bildiğimiz kadarıyla Tanrı’nın soyadı bulunmamaktadır. Kimi zaman Allah isminin yanına eklenen (c.c.) ifadesinin muhtemelen başka bir manası vardı. Soyadı olmayan bir kişi olamayacağına göre, insanın Tanrı’sı kimse tarafın-dan yaratılmamış, doğurulmamıştır.

² “Allah’ım neydi günahım... Günahım neydi Allah’ım...” Duvar yazısı, Beşiktaş

³ “Allah’ım bir mucize olsun...” Duvar yazısı, Beşiktaş

VASATLIK MÜLKÜN TEMELİDİR

“Sen de artık herkes gibisin”

Duvar yazısı, Kadıköy

Ahlak evrenseldir ve evrensel ahlakın ölçütü de itidaldır. Bu basit ve iddialı çıkarımın arkasında matematik yatmaktadır. Savımızı netleştirmek için şimdilik, ahlakın cömertlikten ibaret olduğunu varsayalım. Mutlak pntilik 0 olsun, sonsuz cömertlikse 1. Kişi ne zaman cömertlik ve pntilik arasında kalsa bu iki uç arasında sonsuz kombinasyondan birini seçmek durumunda kalır. Bunu sayısal olarak ifade edersek, kişi her seferinde 0 ile 1 arasında bir noktaya tekabül eden bir davranış sergiler. İnsan bu çetin yolculukta pek çok tercih yapabilir: 0.78, 0.35, 0.99, 0.1, 0.28 vs. Büyük sayıların tabi olduğu yasaya göre hayatın ortalaması 0.5'e, yani itidale tekabül eder. Aşırılıktan kaçınmanın evrensel bir norm olma zorunluluğunun temelinde matematik yatmakta. Canlılar da olgudan değer ürettikleri için söz konusu medyana “ahlak” der. Pntilik-cömertlik ikiliğine geri dönecek olursak, bu durumda ahlaki kabul edilecek davranış “aşırıya kaçmamak koşuluyla cömertlik” olarak karşımıza çıkıyor. Kültürden kültüre bu 0.5 sayısının ne gibi bir davranışa tekabül ettiği değişebilir; ancak itidalin esas olduğu konusunda tüm türler hemfikirdir. Yapıtaşları silikon ya da karbon olsun, fark etmez.

Evet. İtidalden/vasattan kastedilenin ne olduğu kültürden kültüre değişebilir. Peki insanda bu vasat nereye tekabül ediyor? İşler tam da burada karışmakta. Hatta içinden çıkılmaz hâle gelen, sosyal bilimlere dair bütün büyük anlatıları manasızlaştıran bir manzaraya dönüş-

SONSUZ HER GECENİN SABAHİ

“Hele bir sorun feleğe, var mı benim gibi yorgun?”

Duvar yazısı, Fatih

Evren, tam da insanın sandığı gibi çok büyüktür. Bu hacim ve kütle o denli göz kamaştırıcıdır ki onu anlamaya çalışan kültürlerin hepsi, sonsuzluğu eşelerken bulur kendini. Kâinat sonsuz değildir. Böylesi büyüklükleri algılamakta güçlük çektikçe onu sonsuzmuş gibi kabul ederiz bazen. Burada kastımız duyu organlarınınkinden ziyade aklın sınırlılığıdır. Pek çok canlı, bu izzetin matematiksel ifadesi karşısında dahi çaresiz kalır.

Kozmostaki pek çok gelişmiş kültür sonsuzluğu ya anlama uğraşından tamamen vazgeçmiş ya da onu sınırlı bir aralığa konumlandırılmıştır. Ancak Dünya’daki uzun çalışmalarımız neticesinde, insanın sonsuzluğu çok yıkıcı bir formda tahayyül ettiğine tanık olduk. Dünyalıların “ebedî” dediği şey, büyüyen, hatta eklenerek büyüyen, varılamayan bir çokluktur.

İnsan bölmeden anlayamaz. Karşısına bir fikir, yapı, büyüklük, uzunluk, ağırlık çıktığı zaman onu bölmeye girişir. Yemeklerin çatal bıçakla yenmesi dahi bununla alakalıdır. Sindirmek için lokmalara ayırmak lazım geldiği gibi, bilinmeyen bir şey de parçalanarak anlaşılabilir. Önceki kısımlarda günün nasıl 86.400 cüze ayrıldığını incelemiştik. Zaman gibi yekpare bir fenomen dahi insanın bu anlama çabasından nasibini almış. İnsanın anlamaya çalıştığı her şey benzer şekilde paramparça olur ve manasını yitirir.

MAZİ KALBİMDE YARADIR

“Evvelim sen oldun

Ahirim sensin”

Duvar yazısı, Beyoğlu

İnsan maziden ibarettir. Dünyasına düşen ışık huzmesi bile sekiz dakikalık bir gecikmeyle gelir. Eline avucuna alamadığı gölge, geçmiş zamana ait iki boyutlu bir hatıradır. İnsanın gördüğü her şey mazidir; hatta mazi insanın tek gördüğü şeydir. “An” kelimesi, daha “an” derken uçup maziye karışır. Bu kaçınılmaz gecikmeden dolayı olsa gerek, Dünya’ya ait her şey mazide anlam kazanır. Bir şey ya geçmişle vardır ve var olmaya devam edecektir ya da yoktur ve yok olmayı sürdürecektir. İnsan maziye sığınır, maziden yakınır, maziyle övünür, maziye özler, mazide yaşar ve maziye karışır.

Üsküdar’da yapılan ilk kazılarımızda, 4000 yıllık bir lezzet olduğu iddia edilen bir yemeği müşterilerine sunan bir işletmeye, Çiğköfteci İsrail Eryaman’a rastladık. İlk tetkiklerimizde, çiğ köftenin hazırlanabilmesi için gereken sürenin dört milenyum olduğunu düşündük. Bu süre başka medeniyetlerde olsa bize çok da mantıksız gelmezdi ancak insan ömrü için bu çok uzundu. Araştırmamız burada tıkanmış gibiydi ki bir başka (pişmiş) köfteci imdadımıza yetişti: Köfteci Boksör Celal, 1985’ten beri... Üsküdar’daki kazıları diğerleri izledi ve 4000 yıllık lezzetten kastın, lezzetin keşfiyle ilgili olduğu anlaşıldı.

Bir mekânın 1985’ten, 1963’ten, ya da 1919’dan beri hizmet veriyor olması, oranın lezzetli ve güvenilir bir yer olduğu anlamına gelir insan için. Kolay aşınmayan ve bu-

ŞÜPHENİN İFLASI

“Aşk bu kızılötesi, yaralı müzesi, hareket edemem”

Duvar Yazısı, Beşiktaş

İnsanlıktan geriye sayısız kıyafet ve ev eşyası kaldı. Bunların bazılarının durumları oldukça kötü; örneğin mobilyalardan hareketle tastamam bir anlatı kuramıyoruz. Fakat beyaz eşya, giysi ve araba kalıntıları günümüze ulaştı. Zaten insanlık kültürüne dair ilk araştırmalar bu metalar üzerinden yapıldı. Çılgın bir tüketim alışkanlığı, hızla değişen moda anlayışı ve benzeri. Bizden önceki çalışmalara saygı duymakla birlikte, söz konusu bilimsel etütlere kısmen katılıyoruz. Evet, insanlar yıkıcı denebilecek bir tüketim illetinin pençesine düşmüşlerdi. Estetik kaygıları tamamen felce uğramıştı. Sonsuz gibi gözükten ancak birkaç temel örüntünün varyasyonlarından oluşan bu tercih skalası gerçekten de insanı özgür gibi hissettiriyor, ancak onu bir avuç formdan birini seçmeye zorluyordu. Hepsine katılıyoruz ama insanın çarşı pazardaki eylemleri daha ciddi bir problemin göstergesi bizce.

Araba, beyaz eşya, hatta kıyafet kalıntıları üzerinden insanın fikrî değişiminin iki yüz yıllık bir hülasasına bakalım. 20. yüzyılın son çeyreğine gelmeden imal edilen araba ve dayanıklı ev eşyaları ile sonraki asırdaki halefleri arasında büyük bir fark var. 21. yüzyıl öncesinde üretilenler çok daha dayanıklı. Örneğin 1981’de banttan çıkmış bir buzdolabı, bakımları aksatılmadığı takdirde muhtemelen otuz, kırk yıl kadar kullanılabilirdi. Keza insanlığın ilk arabalarından olan Tofaş’ın ömrü, sonraki yüzyılda üretilenlere kıyasla çok daha dayanıklıydı. Bilim ve teknolojideki sıçramaya kıyasla oldukça abes duran bu durumu